

ЗА ЙОНИЙСКИЯ ДИАЛЕКТ В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ ПРЕЗ АНТИЧНОСТТА

Мирена Славова

Поради географската и хронологическата си специфика гръцките прозаични надписи от България предлагат фонетични явления, присъщи на йонийския диалект. В настоящата работа, която с радост посвещавам на проф. Златозара Гочева, ще пристъпя към тяхното анализиране, прилагайки три подхода – географски, семантичен и диахронен. Всеки от тях осветлява проблема от различен ъгъл и тъкмо затова съчетаването им би могло да гарантира сравнително цялостен поглед към йонийската диалектна среда в българските земи през Античността.

Географски подход

Йонийските диалектни прозаични надписи от българските земи в древността произхождат предимно от милетските колонии Одесос и Аполония. В последните години обаче нови находки на надписи и/или нови интерпретации на вече известни текстове, в това число публикувани и от проф. Златозара Гочева, оформиха един нов център на йонийско говорещо население във вътрешността на страната – в “дъното” на Тракийската низина. Откритият през 1990 г. официален надпис от Ветрен, редактиран на йонийски диалект в първата си част, може да послужи като отправна точка за подобно заключение¹.

Бихме могли да добавим към досието на йонийските надписи от тази част на Тракия още четири надписа:

1. Посветителен надпис от Светилището на нимфите при Саладиново, Пловдивско (Бурдапа). Релеф, представляващ две симетрични уши; надпис отгоре и отдолу. Недатиран. З. Гочева, *Linguistique balkanique* 32 (1989), 113–115 / = *SEG* 39, 1989, № 661.

ΝΗΣΑΣ ε<ὐ>χὴν Λαλσιμος Δηδηγνο Μ

Lapis: ΕΟΧΗΥ

2. Епитафия на Антифанес върху мраморна стела от с. Първенец, Пловдивско. V – IV в. пр.н.е.

L. Domaradzka. *Archeologia* (Warsaw) 44, 1993, с. 57, № 6 / = SEG 43, 1993, № 483/.

᾽ Ἀντιφάνεος τῷ Ἡράνδρο

3. Два фрагмента от надпис, открит във Ветрен и впоследствие загубен.

IGBulg 1067 и IGBulg 1068 = L. Domaradzka. *Monuments épigraphiques de Pistiros*. BCH 123, 1999, 347–358 (352–353).

Διονύσιος Διοτρέφεος

᾽ Ἀπολλωνιάτης

4. Графито върху керамичен фрагмент от Пистирос. Lidia Domaradzka. *Pistiros and its Contribution to Classical Greek Epigraphy*. – В: Πιτύη. Изследвания в чест на проф. Иван Маразов. София. 2002, 294–306 (с. 300):

᾽ Ἀθαναγόρης

ἡμέρης μισθόν

Както изглежда, през V – IV в. пр.н.е. в тази част на Тракия е обитавало йонийски говорещо население. Надписът от Пистирос показва ясно, че Тракийската равнина е била отворена за търговия с гърците, като е имала два “морски подстъпа” – понтийски и егейски. Наличието на маронейци (хиосци по произход), на тасосци (по произход от йонийския Парос) и на аполонийци (от милетската Аполония Понтика) в тържището на Пистирос доказва това заключение². Към тези факти успешно се добавят и филологическите съображения към споменатите по-горе четири надписа. Липсата на контракция в имената ᾽ Ἀντιφάνεος и Διοτρέφεος (GSg) (надписи № 3 и 4 по-горе), “йонийският” вариант на дифтонга /eu/ > /eo/ <EO>³ в надпис №2, както и формата ἡμέρης (= атич. ἡμέρης) в надпис № 5, подкрепят наблюдението за интензивни контакти на вътрешността на Тракия с егейското и понтийското крайбрежие, където се говорят източно-йонийски диалекти⁴.

Семантичен подход

Значителна група йонизми извън очертаните две средища на йонийско говорещо население – колониите Одесос и Аполония и Централна Тракия – се срещат из цялата територия на България в религиозни прозаични надписи и в термини от медицината. Бих ги нарекла “семантични”. Те са изброени в т. 10–15 от приложения към настоящата работа каталог на йонизмите от българските земи.

Голяма част от семантичните йонизми са божески епитети и имена в посветителни надписи на лечебните божества Ἄπολλων Ἴητρος, Ἰγίη и Πανακίη, чиито култове по нашите земи явно имат йонийски корени. Надписите произхождат както от йонийските колонии Аполония и Одесос, така и от вътрешността на страната – Тракия (Старозагорски минерални бани), долината на Струма, по която очевидно проникват йонийски варианти на култове към здравеносните божества от егейското крайбрежие (Сандански и Средна Струма), Северна България (Глава Панега). Старинният диалектен облик се е запазил в тези случаи поради изключителната консервативност на обслужващия култа йонийски диалект, съхраняван в религиозни формули, богослужебни практики и химни.

Консервативността на религиозния език се проявява и в диалектните наименования на йонийски религиозни празници (Διοσκούρια вместо очакваното Διοσκόρια < Διοσκόρεια), номенклатурни религиозни длъжности и дейности в йонийски култове като ἱεροποιός (= атич. ἱεροποιός), ἐπὶ ἱέρεω (NSg ἱέρεως < ἱέρης), ἱέρησάμενος и ἱήρηνται (= атич. ἱέρησάμενος и ἱέρανται).

В един надгробен елинистически надпис от Кабиле срещаме друг семантичен йонизъм, йонийския вариант на думата за “лекар”, ἱητρος”. Наличието му се обяснява със спецификата на медицинската терминология в гръцки. Тъй като Хипократ от Кос, основоположникът на медицинските изследвания в гръкоезичния свят, създава своите медицински трактати през VI в. пр.н.е. на йонийски, спазвайки традицията в прозата от това време, йонийският характер на медицинския професионален език става задължителен.⁵

Диахронен подход

Диахронният подход предполага интерпретиране на езиковите факти с оглед на историята на езика и етапите в неговото развитие. Изучването на следкласическия гръцки език, формирането на елинистическото койне и отношението му със старите гръцки диалекти представляват обект на диахронни езикови проучвания.

В гръцките надписи от българските земи можем да открием форми, които само външно съвпадат с йонийския диалектен облик на съответната дума, бих ги нарекла “формални йонизми”. Всъщност те са резултат от действието на една важна тенденция в развитието на следкласическия гръцки език – опростяването и изравняването на парадигмата. Например в надписи от римската епоха от цялата страна при склонението на думата $\sigma\tau\epsilon\acute{\iota}\rho\alpha$ както в значението ѝ “кохорта”, така и в значението ѝ “религиозно сдружение” (т. 16–17 от каталога), нейните “неправилни”, само на пръв поглед изглеждащи йонийски Н-форми в род. и дат. падеж, ед.ч. – $\sigma\tau\epsilon\acute{\iota}\rho\eta\varsigma$, $\sigma\tau\epsilon\acute{\iota}\rho\eta$, са повлияни от изравняването на парадигмата на а-основите в елинистическото койне. Защото през този период женските имена на - $\rho\acute{\alpha}$ и причастията на – $\upsilon\acute{\iota}\alpha$ следват по аналогия склонението на $\gamma\lambda\acute{\omega}\sigma\sigma\alpha$ в род. и дат. падеж, ед.ч. – $\gamma\lambda\acute{\omega}\sigma\sigma\eta\varsigma$, $\gamma\lambda\acute{\omega}\sigma\eta$.⁶

Що се отнася до формата $\nu\eta<\iota>\acute{o}\nu$ от Пауталия (= $\nu\eta\acute{o}\upsilon$ със *scriptio inversa* <НІ> вместо <Н>), нейното присъствие в елинистически прозаичен строителен (и надгробен) надпис е учудващо (срв. и коментара на Г. Михайлов към надписа, IG Bulg V, 5780), защото в елинистическото койне се налага общогръцката форма $\nu\alpha\acute{o}\varsigma$. По всяка вероятност трябва да търсим йонийски вклад в следкласическия гръцки на този район от територията на България.

КАТАЛОГ НА ЙОНИЙСКИТЕ ДИАЛЕКТНИ ОСОБЕНОСТИ В ГРЪЦКИТЕ НАДПИСИ ОТ БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ⁷

В Централна Тракия

1. Надписът от Пистирос. IV в. пр.н.е. V. Chankovski, L. Domaradzka. Réédition de l’inscription de Pistiros et problèmes d’interprétation. BCH 123, 1999, с. 247–258:

p. 11 – ταῶτα	p. 31 – αὐτός
p. 13 – φρουρήμ	p. 32 – Ἀπολλωνιητέων
p. 14–15 – ἀ [οτ]όμ	p. 37 – αὐτός
p. 18 – ἐμποριτέωμ	
p. 19 – ατόόμ	
p. 20 – έτλεα	
p. 21 – πρήσσειν	
p. 23 – ᾿γ Μαρωνείης	

2. Посветителен надпис от Светилището на нимфите при Саладиново, Пловдивско (Бурдапа). Релеф, представляващ две симетрични уши; надпис отгоре и отдолу. Недатиран. З. Гочева, *Linguistique balkanique* 32 (1989), с. 113–115 / = SEG 39, 1989, № 661/.

ΝΗΣΑΣ ε<ὐ>χὴν | Λαισμος Δηδηγνου| Μ
Lapis: ΕΟΧΗΝ

3. Епитафия на Антифанес върху мраморна стела от с. Първенец, Пловдивско. V – IV в. пр.н.е.

L. Domaradzka. *Archeologia* (Warsaw) 44, 1993, с. 57, № 6 / = SEG 43, 1993, № 483/.

᾿Αντιφάνεος τῶ ᾿Ηράνδρο

4. Два фрагмента от надпис, открит във Ветрен и впоследствие загубен.

IGBulg 1067 и IGBulg 1068 = L. Domaradzka. *Monuments épigraphiques de Pistiros*. BCH 123, 1999, с. 347–358 (с. 352–353).

Διονύσιος Διοτρέφεος
᾿Απολλωνιάτης

5. Графито върху керамичен фрагмент от Пистирос. Lidia Domaradzka. *Pistiros and its Contribution to Classical Greek Epigraphy*. – В: Питύη. Изследвания в чест на проф. Иван Маразов. София. 2002, с. 294–306 (с. 300):

᾿Αθαναγόρης
ἡμέρης μισθόν

В Аполония

6. Ранни надгробни надписи:

α. /a:/ <H> след ρ, ε, ι

6 в. пр.н.е. – Ἴ Ασπασίης, no.404.3

5 – 4 в. пр.н.е.

Ἰ Αδρηστος, Giuzelev 7

Ἰ Αναξαγόρη, no.425. 1

Ἰ Εκαταίης, no.479 bis. 1

Θεμισταγόρη, no.426.1

Μητροβίη, no.417.1

4 – 3 в. пр.н.е.

Ζωβίη, Giuzelev 1

[Θε]μισταγόρη, Giuzelev 19

β. липса на контракция

5-4 в. пр.н.е.

Ἰ Αγαξαγόρεω, no.421 bis.2

Ἰ Αθην[α]γόρεω, Giuzelev 16

Ἰ Απολλωνίδεω, no.412.1

[Ἰ Αριστο]κράτεος, Giuzelev 21

Βριθαγόρεω, Giuzelev 15

[Διο]μήδεος, no.446.1

Διοσκορίδεω, no.414.2

—ΗΣ ΔΡΩΣΙ|ΟΡΙΔΕΩ, Giuzelev 13

Νοσσίω, no.439.2 (< Νοσσιέω GSG., Νοσσίη”

NSg, cf. νεοτός)

Ἰ Ορ[θαγ]όρεω, Giuzelev 23

Παπίω, Γιυζελέ 18 (< Παπιέω GSG., Παπίης

NSg, cf. Παπίας)

Πυθαγόρεω, no.413.2

Σκύ[θη]ς – αγόρε(ω), Giuzelev 12

4 в. пр.н.е. – Θαρσαγόρεω, no.457.2

Ἰ Αγγέλεω, Giuzelev 3

3 в. пр.н.е. – Οἰνοπί(δ)εω, no.459.2 (lapis L)

недатирувани – Πόλε[ω], Giuzelev 26

в. <RS> вместо <RR> и <SS> вместо <TT>

5-4 в. пр.н.е.

Φύρσων, Giuzelev 22

Νοσσίω, no.439.2 (< Νοσσιέω GSG., Νοσσίης

NSg, cf. νεοτος)

4 в. пр.н.е.

Θαρσαγόρεω, no.457.2
Θαρσύνοντος, no.476.2
Ὀρσίλεως, no.463 bis.1

4 – 3 в. пр.н.е.

Κύρσαζ, no.458.1
Κύρσα, no.458.4

д. псилоза

5 – 4 в. пр.н.е. Ἀγαθάρχο, Giuzelev 6
Ἐκαταίης, no.479 bis.1
Ἐκαταίο, no.436.2, no.441.4, 447.2,
Giuzelev 7; Панайотова, гроб 75, с. 13
Ἐκαταίος, no.5149.1
Ἐκατόδωρος, no.423.1
Ἐκατόνα(σ)σα, no.405 bis.1
Ἐρμίππο, no.5151.2, 5151.2
Ἐρμιππος, no.5152.1
Ἠγεάνασσα, Giuzelev 15
Ἠγησιδήμο, no.410bis.1
Ἠγησίλεως, no.410bis.1
Ἠραγόρης, no.5155.6 (Китен)
Ἠρ[αγόρο], no.5155.1 (Китен)
Ἠροδώρο, no.421.2, Giuzelev 7
Ἠφαιστίο, no.433bis.2
Ἰστιαίο, Панайотова, гроб 7, с.11
Κρατίππο, no.408.2

4 в. пр.н.е.

Ἠγησιγόρου, no.452.2

е. /eo/ вместо /eu/

5 – 4 в. пр.н.

Πυγελεος, no.416.3
Εὐκλείδης, no.429.4
Ἐλεοσίни[ος]’ελ [-ιη], no.428.1

В Одесос

8. Надгробни надписи

а. липса на контракция

- 5-4 в. пр.н.е. – Ἄπολλωνίδεω, no.99.2
 б. **псилоза**
 4 в. пр.н.е. – Ἑκατόδωρος, no.74.1

В религиозни термини от култовата практика

От колониите Аполония и Одесос

10. Аполония

Посветителни надписи на Ἄπόλλων Ἱητρό?:

- Ἱητρ[[ων]], no.399.1, 19 г. сл.н.е.
 Ἱητρ[[ω]], no.400.5, 1-2 в. сл.н.е.
 Ἱητρ(ω), no. 403.3, lapis INTRA

11. Одесос

а. **ἱρ-** вместо **ἱερ-**

ἱροποιόν, no.42bis.34, почетен декрет, 45-44 г. пр.н.е.

б. липса на контракция

ел. епоха [[ἐπι; ἰ]]έρεω, no.5024.1 (Nom. Sg ἱέρεως
 < ἱέρηος)

в. **форми на ἱεράομαι**

ἱερησά||μενος, no. 22.1-2, Дионисополис, 2 в. пр.н.е.
 ἱέρηγται, no.46.1, Одесос, 2-3 в. сл.н.е.

г. **ΚΟΥΡΗΣ (κουρήс, куρη'тос)**

no.167.1, Одесос, надгр.

От вътрешността на страната

12. Посветителни надписи на Хигия, Артемида и Тракийския конник

Ἰγίη, no.1664.3, територия на Аугуста Траяна (Старозагорски бани)

Ἰγείη, no. 515.1; 520.1, Глава Панега

Πανακίη, no. 5898.1, Сандански

Ἰγία Βασιλίση, no. 5898.1-2, Сандански

Ἄρτέμιδι σωτείρη, no. 2240.1, долината на Средна Струма (между Горна Градешница и Илинденци)

ἱερεύс, no. 804.3, Марцианопол, римска епоха

13. ΔΙΟΣΚΟΥΡΟΙ

Nomen deorum

Διοσκούροις, no.5003.5, Бизоне, посв., 2 в. пр.н.е.

Nomen ludorum

Διοσκούριοις, no.308 septies.7, Месамбрия, поч. декрет, 3 в. пр.н.е.

Διοσκούρια, no.308 septies.9, ibidem

Nomen hominis

Διοσκουρίδα (GSg), n.335 septies, Месамбрия, надгр., 3 в. пр.н.е.

Διοσκουρίδα (GSg), no.315.15, Месамбрия, поч. декрет, 1в. пр.н.е.

Διοσκουρίδης, no.867.4, каталог, намерен в Добрич, но донесен от Дионисопол или Одесос, 3-2 в. пр.н.е.

Διοσκου[ρίδης]..., no.893.2, Филипопол, поч. декрет, римска епоха

Διοσκουρίδης, no. 221.1, Одесос, епиграма
no.51bis.a.6, ibidem, каталог

Διοσκουριδίου, no. 148, Одесос, надгр.
no.2269.1, Сандански, sigillum Minervae

Διοσ[κ]ορίδης, Giuzelev 25

14. ΚΟΥΡΗΣ (κουρης, κουρη'τος)

no. 1517.20,21,22, Cillae, каталог, 214 – 244 г. от н.е.

В медицински термини

15. Лексемата за “лекар”

ιητρός, no.1776.3, Кабиле, надгробен надпис

ΣΠΕΙΡΑ

16. В значение “cohors”

σπείρης, no.1835.5, територията на Анхиало (Лозенец), посв., 3 в. сл.н.е.

no. 5410.3, Филипополис, поч. декрет, 202 г. сл.н.е.

17. В значение “collegium”

τη'ι πρό πόλεως σπείρηι, SEG 39, no.649.2, Аугуста Траяна, 2-3 в. сл.н.е.

σπείρη, no.1841.5, Айтос, посв.
σπείρη (jAsianw'n), no.480.4, Монтана, епиграма
σπείρη? (pathvr), no.671.2, Никополис ад Иструм, посв.

ΝΗΟΣ

18. Строителен надпис от Пауталия, no. 5780.4
Ἐπολλώνιος | καὶ Τειμόθεος | οἱ Τειμοθέου | τὸν νηϊὸν
ἐποίησαν Ἀγάθωνι τῷ
ἀδελφῷ ....

БЕЛЕЖКИ

¹ Последно издание с подобрени четения V. Chankowski, L. Domaradzka. Réédition de l'inscription de Pistiros et problèmes d'interprétation. BCH 123.1999, 247–258.

² Срв. **Salviat, Fr.** Le roi Kersobleptès, Maronée, Apollonia, Thasos, Pistiros et l'histoire d'Hérodote. BCH 123.1999, 259–273, и особено 260–261.

³ Вж. **Buck, C. D.** The Greek Dialects. Grammar, Selected Inscriptions, Glossary. Chicago, London. 1973, § 42, 5.

⁴ Ibidem, с. 10.

⁵ J. et **L. Robert.** Bulletin épigraphic, REG 75. 1962, no. 374, 220–221, изброяват и други случаи (в това число и от едно житие на светец от VIII в. от н.е.!), където форми като ἱητρούς, ἱητήρ в прозаични текстове продължават йонийската традиция в медицината.

⁶ Вж. **J. H. Moulton – W. Fr. Howard.** A Grammar of New Testament Greek. Vol. II. Accidence and Word-Formation. Edinburgh. 1929, с. 118.

⁷ Ексцерпираниите от IG Bulg надписи запазват номерацията си, а новоиздадените от Аполония са цитирани по публикациите на М. Giuzelev. Ancient Funerary Monuments at Sozopol Archaeological Muzeum. Известия на Народния музей Бургас, 4 (= Studia in honorem Ivani Karayotov). Бургас, 2002, 119–129 и Кр. Панайотова. Некрополът на Аполония Понтика в местността Калфата. – Археология 3–4, 1998, 11–24.